

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ПОЕЗІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23.

УДК 821.161.2-1-09(477.87)

Ференц Н. Карпатська Україна в поезії Закарпаття; 13 стор; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. У статті розглядається поезія про Карпатську Україну, аналізуються твори, присвячені боротьбі за свободу, незалежність, державність України. Особлива увага приділяється образам Пророка, Месії, захисників Карпатської України.

Ключові слова: свобода, чин, державність, національна ідея, національно-визвольна боротьба.

Аннотация. В статье рассматривается поэзия о Карпатской Украине, анализируются произведения, посвященные борьбе за свободу, независимость, государственность Украины. Особое внимание уделяется образам Пророка, Мессии, защитников Карпатской Украины.

Ключевые слова: свобода, государственность, национальная идея, национально-освободительная война.

Summary. The article deals with the Carpathian Ukraine's poetry, and the works about the fight for freedom, independence and official status are analyzed here. Much attention has been paid to the images of Prophet, Messiah and the Carpathian Ukraine dependents.

Key words: freedom, rank, official status, national idea, national-war of liberation.

Національна ідея, соборність України, державницькі змагання нашого народу мають багатовікову мистецьку історію. Вони були живильною силою поезії В.Гренджі-Донського, Зореслава, Ю.Боршоша-Кум'ятського, І.Ірлявського, Ф.Могіша. «Улюбленою моєю темою, – писав ідеолог і поет Карпатської України В.Гренджа-Донський, – є героїчна доба 1918–1919, і я завжди туди повертаюсь, щоб на моїй скромній бандурі оспівати Святий бунт і черпати сили на дальше» [2, 130]. Цю героїчну добу ознаменували дві події: хустський з'їзд 1919 року, на якому було проголошено волю про возз'єднання Закарпаття з Великою Україною, і Гуцульська республіка. В. Гренджа-Донський присвятив цим знаменним подіям в історії Закарпаття поему «Вставаймо» і збірку оповідань «Назустріч волі».

Мотиви вознесіння національного духу і відплати за віковічні кривди, національної революції і відродження рідної землі були характерними для всієї прогресивної літератури Закарпаття 20–30-х років. Відомий поет Зореслав у вірші «17.X.1937» писав, що український народ віками мовчав, як раб, з нього насміхалися, топтали його прапор, честь і мову, а він чекав, поки спалахне всенародна помста.

Національно-визвольна боротьба активізувала ідею соборності України. У поетичних візях письменників Закарпаття з'являється омріяний образ України від Дону й Кавказу до Карпат. У вірші «Розділили Україну поміж ворогів» В.Гренджа-Донський з боєм писав, що Україна розшматована окупантами, що в галицьких долинах стогне Дністер, а буковинські ниви румун присів. Поет сподівався, що «недовгий час страждання, Україна підніметься й воля оживе». В.Гренджа-Донський був першим закарпатським письменником, котрий послідовно привертая увагу своїх земляків до Великої України, нагадував, що закарпатці – сини великого народу, матір'ю якого є Україна («Наша мрія»).

Письменники краю прагнули пробудити у

закарпатців почуття національної гідності, волю Закарпаття вони не мислили без волі України. «Та знаєте, що наш народ дозрів до власної держави!» – стверджував І.Ірлявський. Він передбачав, що недовзі любов до України об'єднає народ у велику родину («Блаженні дні»). «І проросте крином Велика Вкраїна, і буде найкраща з країн», – запевняв Ю.Боршош-Кум'ятський. Перемогу, що настане після нелегкої боротьби, І.Ірлявський вважав неминучою:

*Країно, бачу я в тобі
грізну сьогодні неминучість,
а славно різьблену будучність –
по боротьбі*

«Я чую відгомін розмов» [6, 45].

Урочисто, піднесено звучить ця ідея у вірші Зореслава «Готові»:

*І в глорії сонць,
і в бурі співання
повстане з руїни,
повстане остання
уквітчана воля –
велична, свята авреоля
Вкраїни [10, 27].*

Вітаючи зі святом Різдва своїх краян і всю Україну, Зореслав проголошував: «Вітай, Месіє наш, на закарпатським сні, і запануй на всю Вкраїну з відтіля». Образ Месії, Пророка, здатного вивести народ з неволі, – один із провідних у поезії Зореслава («Месії ми чекали», «Повстань, Пророче», «Завтра»). Поет звертається зі словами молитви до Пророка, просить вивести мільйони закутих «Від гір Кавказьких по Карпати» «на праві путі», рукам дати «міць негнугу криці», грудям – «доброти і гніву», серцям – чистої безмірної любові. А ще збудити віру «У перемогу світла й правди», готовність принести себе в офіру за народ. На думку Зореслава, Пророк повинен пробудити у зрабованому народі дух непокори. У вірші «Завтра» він створює образ окриленого ідеєю казкового лицаря «Із прапором в дужих руках». Цю ідею допомагає донести енергійний, ідейно-акцентуючий

ритм, гранично виразне, чітке слово, ампліфікація та словесні повтори.

*Повстань, Пророче,
і громовицею промов
і блискавкою запалай
над нами!
І будь мов Назорей
і очі відкривай осліпим
і приверни глухим чуття
і слово дай устам безмовним* [10, 14].

Зореслав ставить проблему взаємовідносин пророка і народу. У більшості випадків нікчемний натовп не здатний збагнути високу місію Пророка. Примітивна, озлоблена юрба розпинає Пророка, а він, будучи прибитим до хреста, молиться за нещасних («Душа»). Як бачимо, коли народ і Пророк не в змозі порозумітися – доля обох трагічна.

Через усю закарпатоукраїнську поезію 20–40-х років проходить думка, що омріяну свободу можна здобути лише у боротьбі, покладаючись лише на власні сили, згуртовуючись під синьо-жовтим прапором. Шлях до незалежності – це, за словами Зореслава, «шлях неблаганних борень». Поет заявляв, що волю України має вирішувати не Москва і не СРСР:

*Ні, не Москва, не Ленінград,
Ні, не Совет, а Україна* [10, 24].

Він звертав увагу Європи, що «*На Півночі Червоний Смок встас – жадний людської крові*» [9, 25], його очі зором обняли «*Усю Європу, Азію й всю землю, // На всі краї зрадливо налягли // Кроваві тіні Кремлю*» [9, 25] і треба бути готовим до боротьби сьогодні, бо завтра буде пізно («Перед бурєю»). Цією готовністю виповнені вірші Зореслава «Ідемо», «Готові».

В.Гренджа-Донський застерігав, що українцям не варто сподіватися на допомогу Росії чи Радянського Союзу.

*Що?! З Москви... червоний? Білий?
Або давній трикольор?
Божевільні! То недоля,
То насильство і терор!*

«Наш прапор» [4, 21].

Майже кожен поет прагнув представити собі неминучий, доленосний для державницьких змагань бій з ворогом. Нерідко визвольні змагання набирали у поезії воістину космічних масштабів. Для їх відтворення використовувалися символічні й романтичні засоби. Зореслав уявляє собі доленосний бій з ворогом, як весільний танець:

*Пробудиться в один момент
Увесь народ в кривавій муці,
І потанцює кулемет
Весільним танком революцій
«Ні, не Москва, не Ленінград»* [10, 24].

Про революційні зміни у суспільстві, утвердження української державності поети писали піднесено, урочисто, романтизуючи віками омріяну свободу. Заграви, залізні оркестри, бурі, урагани, революції були символами тогочасної поезії. Відповідали їй карбоване слово, дзвінки енергійні ритми.

Добу змагання за державність І.Ірлявський

назвав бурхливою і жорстокою. В його уяві поставав грізний похід з неминучими жертвами, жито, копитами збите («Похід»). Ліричний герой поета щасливий, що пристав до борців, душі яких «*полум'ям волі горять*» («Я пристав до борців»).

Порив до волі І.Ірлявський змальовує як багатовіковий процес української історії. Молоді борці за соборність України, за його словами, нащадки тих, які тут кров пролили». Вони сповнені вірою:

*Ми знаємо – Завтра в заграві,
Ми знаємо – Завтра в вогні*

«Завтра» [10, 20].

Усвідомлюють, що шлях до незалежності – це «шлях неблаганних борень», і

*Тільки той вартий гідно й заслужено
жити,
Хто не знає спочинку, утоми й зневіри.
Хто і серце, і душу гартує, сталий
Огнем чину, змагання, любові й офіри*

[6, 106].

Майже в кожного поета знаходимо заклики бути незламними у боротьбі:

*Розкряйте шаблями залізний вітер,
не треба жаліти ворожих нам тіл,
повстаньте, гримайте, в неволі не ждйте,
ударте хоробро під свистами стріл.
Ю.Боршош-Кум'ятський «Поклик»* [1, 111].

*Ідіть, змагайтеся в страждань горінні,
Людьми ви є лише в борні, в терпінні, -
Охлялі духом – це живі мерці!*

*Ідіть, з собою і з життям боріться,
Ідіть і чорним будням не коріться.*

Зореслав «На шляху» [10, 201].

*Вперед! Вперед! До бою! У борні
Згорять занози пут й ярма тяжкого...*

Ф.Могіш «Не рабський плач» [10, 138].

Ідея революційного перетворення світу надавала поезії поетичної і емоційної пристрасності. Окрилена ідеєю борні і чину, поезія піднімала зневірених, охлялих духом, вичавлювала з них дух рабства. В умовах національних державницьких змагань поставало питання про місію мистецтва. Письменники вірили у його організуючу і мобілізуючу силу. Зореслав звертався з проханням до поетів не ридати, не заливати край сльозами («Нащо, пощо?»), бо оті пісні журби й недолі «гасять у душі вогонь і забивають душі кволі», сіють сум і зневіру, закликав побратимів по перу будити зневірених, кувати борців, вкладати в їх серця нові ідеї, показати людям «дорогу правди і завзяття».

Державотворчий процес письменники Закарпаття пов'язували з образом Шевченка, який сприяв об'єднанню українців у єдину родину (В.Гренджа-Донський «Пророкові – Великому Кобзареві»). І.Ірлявський називає Шевченка пророком святої України, вождем палкого покоління («Шевченко»). Він акцентує увагу на тій ролі, яку відіграв наш національний геній у творенні української нації, відродженні державності.

Борців за українську державність поезія змальовувала неоромантичними засобами. У ліриці Зореслава – це грізні титани, «розсміяні, дужі, незламні, вогнисті, зухвалі» («Борці»). Їх очі палають достиглим гнівом, вони окрилені, завзяті, нестримні, зілляті у всемогутній моноліт («Нове покоління»).

Поезія творила героїчний тип людини, сили якої не підвладні віковій тиранії. Ця людина не боялася труднощів боротьби, була готовою у будь-яку хвилину принести себе в жертву заради свободи. «І смертним криком я уп'юся» [«Помста»], «ми всі повстали, щоб в кривавій змозі вписати кров'ю заповіт пророчий» («Ми»). Це декларації ліричного героя Ф.Могіша. Поет нагадував, що народ, якого В.Пачовський назвав генієм туги, може вивести на волю лише «чину негасиме хотіння» («Не рабський плач»).

Результатом боротьби має стати єдина вільна матір Україна, яка обніме усіх своїх дітей «Від гір Кавказьких по Карпати» (Зореслав «Молитва»). Образ усміхненої Великої Матері, на думку М.Рішка, постане в ту «хвилю довгождану, коли її діти «кров'ю змиють степ Богдана // в ім'я закону й заповітів» («Усміхнена мати»). В уяві Зореслава постає казковий Князь – Лицар з прапором у руках на білому коні, що в'їде до Києва, де зазвучить

*Окрилена пісня осан
Від бань вогняного собору,
Від Дону по Тису, по Сян [10, 138].*

Символом вільного життя у ліриці І.Ірлявського є вільна просторинь («Привіт»). «Простір Івана Ірлявського, за спостереженням С.Николишина, точно локалізований. Замість Всесвіту, світу – Україна, Україна від Кавказу до Срібної Тиси» [9, 235].

Як здійснення віковичної мрії багатьох поколінь на визволення і незалежність сприйняла поезія краю народження Карпатської України. Відомий український поет О.Олесь присвятив Карпатській Україні поему «Цвіте трояндами». 3 січня, перебуваючи у Хусті, О.Олесь читав її своїм закарпатським друзям. Уся поема проникнута глибоким хвилюванням не лише за долю Закарпаття, але й усієї України. О.Олесь осмислює життя не раз ошуканого, закутого в кайдани українського народу, який віками йшов до волі «серед туману, серед мли», «без стежки, без надії, залишаючи на своєму шляху криваві сліди і могили». Народження самостійної держави поет сприймав як найжаданіше, найвеличніше свято, як диво: жовто-блакитні кольори, гудуть дзвони, сльози радості щасливих людей, що обнімаються, як на Великдень, встають із хреста розп'яти, «Щоб в струмні змочити спрагли вуста». Цю радість поділяє і природа: «Блакить синіє, // Лле сонце золоте згори», «Сам милосердний Бог, здавалось, // Зійшов і ходить по землі», благословляючи людей. Але на зміну радості приходить відчуття тривоги за майбутнє маленької держави, усвідомлення:

*Часом воля, наче пташка,
У вікно влетить сама,
Не зачиниш нагло вікон, –
Зирк! І вже її нема [10, 35].*

І.Ірлявському щастя народу, що скинув

кайдани і здобув державність, нагадувало весняний подих після довготривалої зимової стужи.

Народ забутий зголосивсь до Чину,

Народ, що довго був під батогом... –

урочисто проголошував поет у вірші «Великий Чин», присвяченому народженню Карпатської України. Цей Чин, за словами І.Ірлявського, світлий, натхненний, святий. Такі святкові, урочисті інтонаційні звучать у вірші І.Ірлявського «Привіт».

Тобі нова, Соборна Україно,

Твоїй землі, за котру в крові літ

сини найкращі падали в руїни, –

накреслюю привіт [7, 46].

І.Ірлявський вірив, що радісні дзвони свободи невдовзі заллють усі українські простори аж до Дону.

Однак величаве свято свободи виявилось коротким. Як писав В.Гренджа-Донський, «прийшло швидко «Красне поле», «занадто криваве» («Юнацькі могили»). Героїчна і трагічна історія Карпатської України, нашої національної гордості і нашого болю, привертала увагу багатьох письменників. Серед них – Зореслав – колишній капелан Карпатської Січі у Негровці, Ольжич, який відстоював її зі зброєю у руках, С.Черкасенко, єдиний син якого загинув на Красному полі.

Державницькі змагання закарпатців, що були свого роду продовженням державницьких ідей 1918 – 1920 рр., не увінчалися успіхом. Карпатська Україна була потоплена в крові угорськими фашистами, а ті митці, що відстоювали її, зазнали переслідувань і жорстоких катувань, багато з них змушені були покинути рідний край. У їх творах годі шукати нарікань на власну долю. Перебуваючи у Тячівській тюрмі, В.Гренджа-Донський звертається з проханням до дочки гордитися тим, що її батько не затаврував себе ганьбою зрадника, і бути готовою в разі необхідності «життя положити» за «мозолисту Україну». Його менш за все хвилювала власна доля, власне життя, яке, за його словами, «лишень короткі епізоди всієї вічності», а вічність та – «це наш народ і наша Україна, навіки вічна і свята». Через особистий біль В.Гренджа-Донський розкриває загальнолюдську трагедію. Спробу утвердження української державності він, як і інші митці, не вважав безнадійною і після загибелі Карпатської України.

У багатьох творах В.Гренджі-Донського знаходимо хвилюючі образи захисників Карпатської України. Здебільшого вони мають узагальнюючий характер. Поет назавжди запам'ятав юного січовика, що умирав зі словами «моя ти Україно», не випускаючи з рук кріса («Мені в наруччі умирав»). Захисникам Карпатської України В.Гренджа-Донський присвятив вірші «Ще б'ються хлопці», «Юнацькі могили», «Ходить стара ненька». Усі вони написані поетом під час перебування в Тячівській тюрмі. Він з боєм писав, що волів би бути скошеним кулею, загинути разом із оборонцями Карпатської України, там, де пута ламаються, «де родиться воля», ніж потрапити на глум і муки угорсько-фашистським окупантам.

*Коли ж помирати – то не в казематах,
катам на утіху, а людям на жсах,
але там у полі, де свищуть гармати,
серед куль і вітру, з штиком у руках*

«І доки ще» [10, 166].

Скільки хвилюючої гіркоти у звертанні ув'язненого:

*Хлопці, милі хлопці,
чом я не між вами,
не між вами, козаками?
Чом я в порох не звалився?
Під мадярськими штиками
чом я опинився?*

«Юнацькі могили» [10, 158].

Прості, невимушені народнописенні інтонації, сповнені щирими, не підробленими переживаннями, глибоко передають драматизм ситуації, трагічну атмосферу подій. Трагедію захисників Карпатської України В.Гренджа-Донський вдало передає за допомогою паралелізму:

*Пливуть трупи вниз водою,
і риби в ній ситі,
стоять верби над рікою
журбою повиті*

«Юнацькі могили» [10, 159].

Звертаючись до співвітчизників, В.Гренджа-Донський просив: «*Оті кістки ізберіте // у спільну могилу, як святоці, хороніте // як пам'ятку милу*» [10, 159]. Засуджений поет не сподівався волі, просив по смерті поховати його разом з товаришами у могилі січовиків. Останні рядки триптиха – заклик до сучасників і нащадків любити рідну Україну, готити її рани, не забуваючи свого роду.

Ліричні звернення В.Гренджа-Донського в тюрмі – не зітхальні листи ув'язненого з наріканнями на власну долю, вони своєрідна рентгенограма його глибоких, до болю щемливих переживань за долю рідного краю. Розумієш стан людини, що хоче передати вістку про себе найближчим, які не знають, де вона і чи живе. У пригоді поету стають народно-поетичні інтонації, звертання до буйного вітру, які виповнюють вірш до болю теплим ліризмом.

*Загуди ж бо із гори в долину
і відвідай доню і дружину,
де я? – Ой не зна родина мила,
може, думає, що в полі
гостра куля вбила...*

*Понеси хоч ту скупеньку вістку,
поцілуй дружину і Аліску...*

*О, скажи: «Попався у тенети,
де недоля і неволя,
Де чужі багнети*

*.....
ох, потіш ти їх у горюванні,
ці рядки неси на крилах,
може і останні*

«Вістка із тюрми» [10, 156].

Глибоким болем озивається в душі читача і прохання ув'язненого у випадку смерті не оплакувати його, а відшукати могилу і на хресті прибити «шапку військову». Коли ж могили не знайде, все те спалити у вогні і «попіл той, для нас святий», вки-

нути у Тису («Думки за ґратами»).

У творах В.Гренджа-Донського про Карпатську Україну багато особистого. Вони написані кров'ю серця. Власне горе поет підносить до рівня загальнонародного. Долю Карпатської України він не мислив поза долею всієї України. Будучи в тюрмі, знаючи, що Карпатська Україна стікає кров'ю, нагадував: «наш народ – не лиш Карпати, наш народ – титан! («Велика п'ятниця в тюрмі»).

У липні 1939 року В.Гренджа-Донський був амністований, та постійні погрози, переслідування створили атмосферу страшнішу, ніж у концтаборі. Єдиний порятунок письменник бачив у втечі за кордон. Тоді, коли Закарпаття стогнало під чоботом угорського-фашистського окупанта, поет щиро вірив, що Карпатська Україна буде щасливою:

*Я вірю: будеш ти свободна
і будем разом – ти і я*

«Моя Карпатська Україно» [10, 176].

Ліричне «я» у творах В.Гренджа-Донського найчастіше розкривається в атмосфері емоційно-ліричній, і в атмосфері гірких трагічних фактів.

Події Карпатської України продовжували хвилювати творчу уяву багатьох письменників і в мирні дні. У спомини Зореслава Карпатська Україна назавжди увійшла святковими і трагічними деталями-фактами: «замаєний, розспіваний і гордий Хуст», з висохлих угорських пуст, мов чорні хмари знімаються дикі орди, червона від крові Тиса, зранена земля, вітрова панахида за загиблими. Цю романтично-трагічну картину, створену виразними метафоричними мазками, доповнює хвилююче ліричне звертання до лицарів національної ідеї «де ж ви // Ой лицарі абсурду, сколята?» і останній покрик розстріляного стрільця: «Слава Україні!» («Спомин»).

У багатьох творах про Карпатську Україну звучить мотив непроминальної слави її захисників. І.Ірлявський писав, що подвиг захисників Карпатської України «зродить нові, переможні загоони» [«Пам'ятник»]. Слідом за найкращими синами, оборонцями Карпатської України, підуть «без жаху до дальших перемог інші герої («Привіт»).

Після поразки Карпатської України І.Ірлявський продовжив свою працю для української держави в окупованому фашистами Києві. Разом із іншими патріотами – І.Рогачем, О.Телігою – він загинув 20 лютого 1942 року від рук німецьких фашистів.

У поезії Карпатської України органічно поєднались гордість, радість, щастя, горе, біль і трагедія. «Красне Поле», – писав В.Гренджа-Донський, – це героїчна епопея закарпато-українського народу, особливо молоді. «Красне Поле» – це найбільші подвиги збройного виступу оборонців. Про «Красне Поле» майбутні поети писатимуть свої найкращі епічні поеми, балади, з пера прийдешніх прозаїків народяться найкращі романи... Могил героїв «Красного Поля» в Копані, в Хусті та інде замало, але принаймні п'ятдесяткрат стільки помандрували вони на дно Тиси... Але і над тими могилами лицарів «Красного Поля» піднесеться колись величавий пам'ятник з граніту та бронзи, бо «Крас-

не поле» і його герої вповні того заслуговують» [3, 199]. Карпатська Україна була тим біополем, що захоплювало, підносило дух і змушувало стискатися

серце. В історії вона назавжди залишиться предметом захоплення і незагойною національною раною. Така вона і в поезії.

Література

1. Боршош-Кум'ятський Ю. З наказу роду. – Ужгород, 2005.
2. Гренджа-Донський В. На літературному фронті. Розмова з письменником Василем Гренджою-Донським // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1989. – Т. IX.
3. Гренджа-Донський В. Спогади // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1988. – Т. X.
4. Гренджа-Донський В. Наш прапор // Твори Василя Гренджі-Донського. – Вашингтон, 1992. – Т. XII.
5. Зореслав. Зі серцем у руках: Книжка поезій I. – Ужгород, 1933.
6. Зореслав. З ранніх весен. Вибране. – Нью-Йорк, 1963.
7. Ірлявський І. Брості. Твори. – Ужгород, 2002.
8. Лашенко О. Пам'яті Івана Рошка – Ірлявського // І.Ірлявський. Брості. Твори. – Ужгород, 2002.
9. Николишин С. Поет неспокійних буднів // І.Ірлявський. Брості. Твори. – Ужгород, 2002.
10. Моя Карпатська Україно. Поетична антологія. – Ужгород, 1992.
11. Ребрик Н. Іван Рошко (Ірлявський): «Ірлявські дзвони в моєму серці чути...» Життєвий і творчий шлях поета. – Ужгород, 2000.
12. Ребрик Н. Література народолюбства і Чину на українському Підкарпатті в першій половині XX століття: Монографія. – Ужгород, 2007.

Ференц Надія Станіславівна – канд. філол. наук, доцент кафедри укр. літератури УжНУ.